

УДК 37.013-051:57(477)

РОЗВИТОК ДУХОВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ БІОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Н. І. Новикова

ORCID 0000-0002-5683-2493

*У статті викладено теоретичні та методологічні засади розвитку духовності вчителя як основного чинника формування духовного обличчя школяра в сучасній українській школі. На основі аналізу прогресивних тенденцій історичного минулого природознавчої освіти як системи окреслено основні напрями професійної підготовки вчителів. Показано, що виховний вплив на учнів здійснюють вчителі, які спілкуються з ними в емоційно-духовній сфері як комунікатори формування духовно, всебічно розвиненої особистості учня. Розглянуто зміст поняття «духовність», складовими якого є найвищі цінності: моральні, інтелектуальні, естетичні; та духовність як спосіб розбудови особистості. **Наголошено на педагогічному трактуванні духовності як інтегрованої властивості особистості, яка виявляється в необхідності жити, творити відповідно з ідеалами істини, добра і краси, що є показником рівня людських взаємин. У контексті ноосферної освіти описано впровадження синергетичного, антропологічного, культурологічного та антропоцентричного підходів. Розкрито ноосферний підхід до підготовки і розвитку творчого потенціалу вчителя та його спрямованості на виховання ноосферної особистості з космічним світобаченням та усвідомленням своєї органічної єдності та цілісності зі Світом. Окреслено головне завдання Нової української школи – оновлення системи професійного розвитку вчителя-природознавця, одним із напрямів якого є становлення і вдосконалення його духовності. На основі аналізу і осмислення наукових джерел визначені положення, які мають методологічне значення для формування духовності вчителя.***

Ключові слова: розвиток, духовність учителя, шкільна біологічна освіта, аспекти духовності, ноосферна освіта.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Шкільна біологічна

освіта – складна структура з дидактичним і кадровим аспектами. Аналіз архівних матеріалів засвідчив, що зміст навчально-виховної роботи вчителя з учнями визначався політичними подіями в країні, а кожна історична епоха відображала духовний стан людства і формувала уявлення про ідеал людини.

Сучасна школа вимагає постійної роботи з підвищення кваліфікації педагогічних працівників; забезпечення високого рівня науково-методичної діяльності потребує стабільних творчо працюючих педагогічних колективів з високим рівнем професійної майстерності їх членів. Подальше удосконалення шкільної біологічної освіти можливе лише за умови вивчення історії її становлення та розвитку впродовж останніх століть на основі системно-структурного підходу до аналізу й узагальнення процесів, пов'язаних з реформуванням шкільної біології. Цьому сприятимуть систематизація і періодизація розвитку шкільної біологічної освіти та впровадження цінного нагромадженого вітчизняного досвіду в сучасній школі.

Освіта має моральну мету – змінити життя і допомогти виховати громадян, які зможуть жити і працювати в динамічному і складному суспільстві, тому актуальними для сучасної школи є дослідження питань соціально-економічних, політико-правових чинників, науково-методичного супроводу викладання біології, підготовки вчителя до навчальної і виховної роботи з предмета. Аналіз тенденцій історичного минулого природознавчої освіти уможливить прогнозування подальшого розвитку шкільної біологічної освіти в Україні, яка є одним із важливих чинників формування духовно, всебічно розвиненої особистості.

Загальноосвітній навчальний заклад як осередок професійного й особистісного зростання вчителя, сприяє розвитку його творчого потенціалу, самореалізації у практичній діяльності, що актуалізує питання наявності стійких орієнтирів, ціннісних настанов, ідеалів учителя як вихователя.

Учитель свідомо пропагує учням цінності, що відповідають його культурі, буттю. Погляд на виховання як процес формування духовності дає широкі можливості самовдосконалення, духовного розвитку, забезпечує новий рівень взаємодії вчителя й учня. Зміна духовних орієнтирів суспільства потребує нової методології для розв'язання проблем формування духовності учнів засобами реалізації змістового і виховного потенціалу предметів природничого циклу, зокрема біології.

Таким чином, подолання духовного невігластва сучасної людини з метою пошуку життєвих орієнтирів ми вбачаємо в формуванні цілісного

характеру нової генерації і підготовки до цієї діяльності вчителя-природознавця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми і на які спирається автор. Проблема цілісного розгляду людини в антропоцентричній й культуроцентричній парадигмах знайшла відображення в роботах Б. Бім-Бада, Є. Ісаєва, В. Слободчикова, А. Ушакова, К. Ушинського, Т. де Шардена, М. Шелера.

Становленню і розвитку системи духовних цінностей, що втілюються в практичній діяльності людини в аспекті культури як джерела ідеальних образів присвячені дослідження І. Когана, А. Арнольдова, Е. Ільєнкова, Т. Тюріної, Г. Шевченко, А. Швейцера та інших.

Аналіз ряду наукових публікацій, зокрема наукових розвідок Т. Тюріної, що досліджують проблему глобальної планетарної кризи, яка охопила і систему освіти, дозволяє дійти висновку, що вона є наслідком духовно-моральної кризи людини і суспільства. А еволюційний поступ держави, перехід її до ноосферної цивілізації визначатиметься, передусім, духовним розвитком кожної особистості, який і є рушійною силою прогресу суспільства. Вирішенню зазначеної актуальної проблеми сприятиме «ноосферизація освіти, актуальність якої зумовлена необхідністю переосмислити закони життя людини на Землі, характер взаємовідносин людини, природи, суспільства і Всесвіту». Розкрито сутність поняття «ноосфера» (В. Вернадський) як такий стан біосфери, коли її розвиток відбувається цілеспрямовано, коли Духовний Розум визначатиме і скеровуватиме розвиток біосфери, суспільства в інтересах Людини, Людства, майбутнього Планети, Всесвіту (Тюріна, 2018, с. 12-13).

Виділення раніше не вирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проведений аналіз сучасних досліджень у вітчизняній і зарубіжній психолого-педагогічній науці (І. Биховська, Н. Бугуєва, С. Газарова, Л. Жаров, В. Зінченко, В. Круткін, В. Подорога, О. Суворова, П. Тіщенко та ін.) свідчить, що організм людини розглядається як цілісна система, синтез фізичного тіла, душі й духу, а тіло – як продукт культури, соціально-культурний феномен, чинник повноцінної самореалізації людини у світі, що важливо враховувати у системі професійного розвитку вчителя.

Визначено сутність поняття «душа» на основі міждисциплінарного синергетичного підходу (А. Васильчук, В. Жуков, В. Кафарський, Б. Ліхачов, Н. Маслова, В. Онищенко, І. Підласий, П. Симонов, Г. Шевченко та ін.), що розглядається як біополе людини, її інформаційно-енергетична складова, через яку Дух формує матерію (організм людини), визначає її свідомість і поведінку.

У ряді досліджень сучасних учених (І. Бех, М. Боришевський, Л. Буєва, Ю. В'яземський, П. Єршов, В. Колесников, С. Кримський, М. Савчин, О. Троцька, Ж. Юзвак, Г. Шевченко та ін.) окреслено зміст поняття та функціональні характеристики феномена духовності особистості.

Ноосферний, космопланетарний підхід до підготовки і розвитку творчого потенціалу вчителя спрямований на виховання ноосферної особистості з космічним світобаченням, яка усвідомлює свою органічну єдність та цілісність зі Світом. Саме тому постає головне завдання Нової української школи – оновлення системи професійного розвитку вчителя-природознавця, одним із напрямів якого є становлення і вдосконалення його духовності.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у висвітленні теоретичних і методологічних засад духовності вчителя як основного чинника формування гармонійної особистості учня в сучасній українській школі. Це обумовило основні завдання дослідження: окреслити концептуальні засади розвитку і функціональні характеристики феномена духовності особистості, складовими якого є найвищі цінності; виявити особливості ноосферної освіти; виділити пріоритетні тенденції розвитку вчителя як складової системи шкільної біологічної освіти в рамках її періодизації.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Використання методологічних засад у системі шкільної біологічної освіти дозволяє всебічно розглянути проблему формування духовності вчителя. У контексті ноосферної освіти це забезпечує впровадження синергетичного, антропологічного, культурологічного та антропоцентричного підходів.

Синергетичний підхід як міждисциплінарний у вихованні духовності полягає в розгляді особистості як єдності земного і космічного начал (духу, душі й тіла), у трактуванні людини як особливого роду відкритої інформаційно-енергетичної системи, що перебуває у постійному процесі саморозвитку і підпорядковується єдиним універсальним законам еволюції і самоорганізації. Синергетика використовує міждисциплінарний підхід, ґрунтується на синтезі соціально-гуманітарних і природничих наук щодо вивчення природи духовності людини

Антропологічний підхід стверджує необхідність системного використання знань усіх наук про людину як предмет виховання; розглядає людину як космопланетарний феномен, яка несе відповідальність за долю світу; вважає особистість повноцінним учасником процесу виховання, духовного саморозвитку та самовдосконалення. Культурологічний підхід

до виховання духовності вчителя у контексті ноосферної освіти є надзвичайно актуальним, оскільки спрямований на виховання високої духовної культури вчителя, що виявляється у його поведінці, вчинках, характері взаємодії з учнями, батьками, колегами тощо. Реалізація антропоцентричного підходу передбачає активізацію і підтримку внутрішньої духовної роботи свідомості, в ході якої оцінюються не тільки власні дії і вчинки, а й оточення, явища, суспільство.

У процесі розвитку духовності вчителя виникає необхідність комплексного його вивчення у біосферному та ноосферному вимірах. Цілісний підхід до людини є особливо значимим, становленні її як космопланетарного феномена, оскільки розглядає особистість як цілісність духовної, душевної і тілесно-фізичної форм життя.

З'ясовано функціональні характеристики феномена духовності особистості, складовими якого є моральні, інтелектуальні та естетичні цінності. Моральні цінності розглядаємо як прагнення до гуманізації свого внутрішнього світу і керування критеріями Віри, Любові, Милосердя, Добра у стосунках з оточенням. Інтелектуальні – це прагнення осмислити призначення свого життя, стосунки з Вічністю; усвідомлене устремління до самопізнання та пізнання світу, самовдосконалення, самоактуалізації, творчої самореалізації; внутрішня потреба досягти Істину, прагнення до Свободи, Правди; естетичні цінності – прагнення жити і діяти за законами Краси, бути у гармонії з собою і довкіллям, вдосконалювати себе і космопланетарний світ. Виявлено, що головним критерієм рівня розвитку духовності особистості є поведінка і вчинки людини (І. Бех), характер взаємостосунків з соціоприродним довкіллям, іншими людьми на духовних або споживацьких, руйнівних засадах (Тюріна, 2018, с. 14).

Концепція ноосферного шляху розвитку суспільства органічно містить концепцію ноосферної освіти як нової парадигми освіти загалом. Аналіз мети, завдань, змісту ноосферної освіти, уможливив дійти висновку, що особливість ноосферної освіти полягає у тому, що вона, трактуючи людину як органічну складову космопланетарного світу, спрямована на коеволюційний співрозвиток людини і світу, на встановлення гармонійних взаємостосунків в інформаційно-енергетичних системах «людина – людина», «людина – суспільство», «людина – природа», «людина – Всесвіт». Важлива перевага ноосферної освіти полягає в її спрямованості на виховання космопланетарних світоглядних орієнтирів і духовно-моральних цінностей особистості, зміни свідомості людини зі споживацької, технократичної на духовну, матеріалістичного світогляду на ноосферний, космопланетарний.

У педагогічному трактуванні духовність – це інтегрована властивість особистості, яка виявляється в необхідності жити, творити відповідно з ідеалами істини, добра і краси, яка є показником рівня людських взаємин, почуттів, морально-естетичної, громадянської позиції, здатності до співпереживання, жалю та милосердя. Духовність – це спосіб розбудови особистості, це зустріч із самим собою – своєю душею, внутрішнім «Я», провідний фактор смислової гармонізації, поєднання образу світу з моральними законами та Красою людських вчинків (Шевченко, 2015).

Прогресивні зміни в шкільній біологічній освіті як системі можливі за умови глибокого розуміння кожним учителем її змісту, проблем, шляхів їхнього вирішення з метою переходу до нової якості шкільної біології. Становлення учителя детерміноване чинниками суспільного середовища: соціально-політичними, економічними, культурологічними. Так, у Древній Греції вчителя називали дидакалес (дидаско – вчити, наставляти). До XVIII ст. всю науку про виховання і навчання означали терміном «дидактика». Криза феодално-кріпосницьких і абсолютистських режимів у Російській і Австрійських імперіях, у складі яких перебували українські землі, боротьба за національне визволення в XIX ст. вплинули на розвиток шкільництва. Проте майже не проводилася підготовка вчителів масових шкіл (Ступарик, 1998, с. 54).

У Галичині законом від 11 серпня 1805 року «Політична устава шкільна» передбачено підготовку, права та обов'язки шкільного вчителя та вказано, що він має бути здоровим, побожним, знати предмети і вміти їх використати для морального, релігійного виховання тощо (Ступарик, 1998, с. 62).

У XIX ст. в українському суспільстві усвідомлювали значення високої моральності вчителя, його громадянської позиції в розбудові національної школи України.

Лютнева революції 1917 р. започаткувала створення української школи, а на Першому Українському педагогічному конгресі у Львові (1935 р.) Голова «Рідної школи» професор І. Галушинський окреслив головне завдання педагогів – «вжити усіх своїх моральних та інтелектуальних сил, усіх своїх здібностей, щоб намітити напрямні національного виховання» (Перший конгрес, 2008, XXV). Заклик до підготовки вчителів щодо «протиалкогольного й протинікотинного виховання шкільної молоді розглядали як один із важливих засобів її духовного, фізичного й морального розвитку» (Перший конгрес, 2008, с. 233).

Радянський період у розвитку шкільної біологічної освіти в Україні характеризується ідеологічним впливом на всі сфери життя. Впродовж XX століття підготовка «будівників комуністичного суспільства» викликала

необхідність для вчительства вести безперервну систематичну роботу над підвищенням своєї загальної і соціальної педагогічної кваліфікації.

Одним із завдань оновлення біологічної освіти в незалежній Україні виступає реформування загальноосвітньої школи – її демократизація і гуманізація. Підвищення кваліфікації вчителів на засадах цілеспрямованого посилення гуманістичного потенціалу, включення до освітньо-професійних програм спецкурсів з ноосферної освіти сприяють формуванню духовності педагога, який здійснює постійний виховний вплив на моральну сферу вихованців засобами викладання природознавчих курсів та спілкується з ними в емоційно-духовній сфері.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Умовою духовного відродження українського суспільства виступає переорієнтація мети і змісту сучасної освіти на виховання духовності підрастаючого покоління, що стане можливим завдяки духовності педагога. Методологію процесу розвитку духовності вчителя ми вбачаємо у впровадженні синергетичного, антропологічного, культурологічного та антропоцентричного підходів. Аналіз і осмислення наукових джерел дозволило визначити положення, які мають методологічне значення для формування духовності вчителя:

– функціональними характеристиками феномена духовності особистості є його складові – найвищі цінності: моральні, інтелектуальні та естетичні;

– розвиток нової ноосферної епохи з визначальною роллю духовності людини вимагає впровадження духовно-орієнтованої освіти і підготовки професійно компетентного педагога на засадах ноосферної концепції (моральне й духовне самовдосконалення через моральну самосвідомість, рефлексію, прийняття відповідальності за свої думки й вчинки). У контексті виховної практики педагог як носій духовних і культурних цінностей через власну професійну діяльність і поведінку повинен подавати приклад високоморальної особистості зі сформованим цілісним характером. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в аналізі й окресленні ефективних шляхів упровадження виховних концепцій з розвитку ціннісної сфери особистості.

Література

1. Перший Український педагогічний конгрес. 2-е видання, доповнене. Львів : Сполум, 2008. 245 с.
2. Ступарик Б. М. Національна школа: витоки, становлення. Київ : ІЗМН. 1998. 334 с.

3. Тюріна, Т. Г. (2018) *Виховання духовності студентської молоді у контексті ноосферної освіти* : автореф. ... дис. д-ра пед. наук : 13.00.07 – теорія і методика виховання. Київ. 41 с.
4. Шевченко Г. П. Одухотворений образ Людини Культури XXI століття: процес його виховання у вищій школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : зб. наук. праць. Луганськ: вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. Вип. 5(68). С. 213-224.

References

1. *Pershyy Ukrayins'kyy pedahohichnyy konhres [The First Ukrainian Pedagogical Congress]* (2008). 2nd edition, supplemented. Lviv: Spolom (ukr).
2. Stuparyk, B. M. (1998). *Natsionalna shkola: vytoky, stanovlennia [National School: origins, becoming]*. Kyiv: IZMN (ukr).
3. Tyurina, T. G. (2018). *Vykhovannya dukhovnosti student-s'koyi molodi u konteksti noosfernoyi osvity [Upbringing of the spirituality of student youth in the context of noosphere education]*. (Abstract of the Doctor of Pedagogical Sciences Thesis). Kiev (ukr).
4. Shevchenko, G. P. (2015). *Odukhotvorenyy obraz Lyudyny Kul'tury XXI stolittya: protses yoho vykhovannya u vyshchii shkoli [The Illustrated Image of Man of Culture of the 21st Century: the process of his education in high school]*. *Spirituality of a personality: Methodology, Theory and Practice*, # 5 (68), 213-224. Lugansk: Publishing House of V. Dahl (ukr).

РАЗВИТИЕ ДУХОВНОСТИ УЧИТЕЛЯ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО БИОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Н. И. Новикова

В статье изложены теоретико-методологические основы развития духовности учителя как основного фактора формирования духовного лица ученика в современной украинской школе. На основе анализа прогрессивных тенденций исторического прошлого естествознания как системы обозначены основные направления профессиональной подготовки преподавателей. Показано, что воспитательное воздействие на учащихся оказывают преподаватели, которые общаются с ними в эмоциональной и духовной сфере как коммуникаторы формирования духовно, всесторонне развитой личности студента. Рассмотрено понятие «духовность», составляющими которого являются высшие ценности: моральные, интеллектуальные, эстетические; и духовность как способ построения личности. Акцент делается на педагогической интерпретации духовности как целостного свойства личности, которое проявляется в необходимости жить, работать в соответствии с идеалами истины, добра и красоты, что является показателем уровня человеческих взаимоотношений. В контексте ноосферного образования описано внедрение синергетического, антропологического, культурологического и антропоцентрического подходов. Раскрыт ноосферный подход на подготовку и развитие творческого потенциала

учителя и его ориентация на воспитание ноосферной личности с космическим мировоззрением, и осознание их органического единства и целостности с миром. Намечена основная задача Новой украинской школы – обновление системы профессионального развития учителя, одним из направлений которой является формирование и совершенствование его духовности. На основе анализа и понимания научных источников определены позиции, имеющие методологическое значение для формирования духовности учителя.

Ключевые слова: развитие, духовность учителя, школьное биологическое образование, аспекты духовности, ноосферное образование.

SPIRITUALIZED MAN OF CULTURE IMAGE UPBRINGING AMONG STUDENT YOUTH

N. I. Novykova

The article outlines the theoretical and methodological foundations for the development of the spirituality of the teacher as the main factor in the formation of the spiritual face of the student in the modern Ukrainian school. On the basis of the analysis of the progressive tendencies of the historical past of natural science as a system, the main directions of professional coaching of teachers are outlined. It is shown that the educational influence on the students is carried out by teachers who communicate with them in the emotional and spiritual sphere as communicators of the formation of a spiritually, comprehensively developed personality of the student. The notion of "spirituality", the components of which are the highest values: moral, intellectual, aesthetic; and spirituality as a way of building a personality. It is emphasized on the pedagogical interpretation of spirituality as an integrated personality property, which manifests itself in the need to live, to work in accordance with the ideals of truth, goodness and beauty, which is an indicator of the level of human relationship. In the context of noospheric education, the introduction of synergistic, anthropological, cultural, and anthropocentric approaches is described. The noosphere approach to the preparation and development of the creative potential of the teacher and his orientation towards the education of the noosphere personality with the cosmic worldview and awareness of their organic unity and integrity with the World are revealed. The main task of the New Ukrainian School is outlined - the updating of the system of professional development of the teacher, one of the directions of which is the formation and perfection of his spirituality. On the basis of analysis and comprehension of scientific sources certain positions are determined that have a methodological significance for the formation of the spirituality of the teacher.

Key words: Development, spirituality of the teacher, school biological education, aspects of spirituality, noosphere education.

Новикова Ніна Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри природничо-математичної освіти Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти». (Львів, Україна). E-mail: ninov@ukr.net

Novykova Nina Ivanivna – PhD in Pedagogics, Associate Professor, Head of Department of Natural and Mathematical Education, Communal Institution of Lviv Regional Council "Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education" (Lviv, Ukraine). E-mail: ninov@ukr.net

УДК 17.023.26.01:371.1

КУЛЬТУРА ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ, КРИТЕРІЇ І РІВНІ ЇЇ СФОРМОВАНОСТІ

С. С. Рашидова

ORCID 0000-0002-2573-4276

О. В. Старовойтова

Неабиякого значення набуває проблема формування культури педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу вищого навчального закладу в сучасній нестабільній, суперечливій Україні. Через це автори акцентують увагу на тому, що викладачам необхідно зрозуміти свою роль у житті кожного студента, навчитися сприймати кожного як особистість і бачити в ньому рівноправного партнера у спілкуванні та співпраці, а також вчити своїх вихованців такому ж рівноправному відношенню один до одного. Викладач ЗВО має не тільки надавати знання, а й відкривати, і розвивати таланти, здібності студента, створювати умови до самостійності, самовираження тощо. А це під силу тільки тому викладачу, який сам працює над покращенням, удосконаленням своєї педагогічної майстерності, підвищенням рівня культури педагогічної взаємодії зі студентами, колегами та батьками вихованців.

У статті розглянуто компонентний склад культури педагогічної взаємодії, а саме: педагогічної культури, педагогічного спілкування і співпраці викладачів та студентів вищих навчальних закладів. Представлено критерії, які охопили вищевказані складові. На основі критеріїв розроблено рівні сформованості культури педагогічної взаємодії суб'єктів освітнього процесу: високий, середній і низький. Надано характеристику кожному з рівнів. Доведено вплив високого рівня культури педагогічної взаємодії на освітню, дослідницьку, виховну, організаційну, професійну діяльність і визначено його роль в створенні особистості студента.